
О.В.Дроздова

**КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА УКРАЇНИ ДОВОЄННОГО ТА
ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ: АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ
КООПЕРАТИВНИХ І ДЕРЖАВНИХ ВИДАВНИЦТВ**

У статті зроблена спроба об'єктивного оцінювання стану книговидання в Україні напередодні та після завершення Великої Вітчизняної війни. На прикладі аналізу виданої книжкової продукції досліджується її тематичне спрямування, здійснюється порівняльний аналіз кооперативних та державних видавництв досліджуваного періоду.

Ключові слова: державні і кооперативні видавництва, книга, книговидавнича справа, порівняльний аналіз.

Опрацювання значного масиву історичної літератури показало відсутність в українській історіографії досліджень з цієї проблематики. Переважна більшість праць з історії розвитку книжкової справи в Україні носить узагальнюючий характер, серед яких дисертаційні дослідження таких науковців, як І.П.Прокопенко, А.О.Пантелеймоненко, І.І.Бутенко та В.М.Власенко [1; 2; 3; 4].

В історіографії можна умовно виділити три етапи вивчення вказаного питання, а саме: 1920-ті роки; 1930 — 1950-ті роки та 1960 — 1980-ті роки; 1990-ті роки — початок ХХІ століття.

Саме у 60-их роках ХХ століття поновлюються дослідження з питань історії дожовтневої кооперації, але не книговидавництва. У цьому контексті варто згадати монографію Г.А.Діхтяра, праці В.В.Кабанова, А.С.Меркулової [5; 6; 7].

У цілому варто відзначити, що більшість науковців як дореволюційних, так і радянських були здебільшого вченими — економістами чи аграрниками, в працях яких питання розвитку споживчої кооперації, книговидавничої діяльності розглядалися лише побіжно, без урахування історичної складової та регіональної специфіки України.

Метою цієї публікації є короткий ретроспективний аналіз стану джерельних ресурсів державних і кооперативних видавництв України напередодні й після завершення Великої Вітчизняної війни.

Для наукової проблематики 30 — 50-их років ХХ століття з вибраної нами для дослідження теми публікації притаманний пропагандистський і політико-публіцистичний характер, а кооперативні видавництва в Україні майже не згадувалися. Саме на цьому аспекті акцентує свою увагу науковець Є.П.Костик у дисертаційному дослідженні «Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр.» [8]. Цим питанням присвячено роботи А.Зйорнової (про початок книгодрукування в Москві та Україні), М.Гітермана (з основ книговидавничої справи), Н.Назарова (з історії радянського книговидавництва).

Розпочнемо з огляду питання про розвиток кооперативних видавництв як складових видавничої галузі УСРР, що виникли на початку 1920-их років. Форма видавничого кооперативу була оптимальною, враховуючи мізерність коштів, котрі держава виділяла на розвиток книговидавничої справи. Дослідження дозволило встановити декілька груп кооперативних видавництв: підконтрольних владі, заснованих кооперативними організаціями, а саме: «Книгоспілка», підпорядкованих губкомам («Пролетарій») та ВУРПС («Український робітник»), створені громадськими організаціями («Гарт», «Плужанин», «Каменярь», «Спілка авторів», «Економічне видавництво»), а також засновані органами інвалідної кооперації («Наука»), кооперативні видавництва національних меншин («Унзер Бух», «Культур-Ліга», «Трубна на Україні»).

Кооперативні видавництва мали нечисленний апарат управління, а саме об'єднання діяло, як єдиний механізм, що трансформувалася і швидко реагував на будь-які зміни в суспільстві.

На відміну від кооперативних видавництв, державні мали значний штат працівників, управлінський склад, розширену книготорговельну мережу, все це не давало можливості ефективно та економічно доцільно проводити книговидавничу й торговельну діяльність. Ще одним фактором, який суттєво відрізняв видавництва з різними формами господарювання, був порядок їх заснування. Так, якщо державні та акціонерні видавництва засновувалися за сприяння владних структур і без проблем реєструвалися у державних установах за місцем їх діяльності, то приватні організувалися окремими особами та реєструвалися у цензурних установах та органах НКВС; у свою чергу, кооперативні видавництва організувалися як фізичними, так і юридичними особами, але обов'язковою умовою була наявність кооперативних організацій серед членів упорядників, до того ж реєструвалися вони в Головокооперкомі й повинні були стати на облік в органах НКВС.

Кооперативні видавництва створювалися відповідно до закону про кооперацію. Протягом 20-их років ХХ століття кількість кооперативних видавництв коливалася від 8 до 10 об'єднань, які переходили зі статутних

засад кооперативних на організаційні принципи приватних або навпаки («Рух», «Друкар»), але їхній вплив на культурно-освітнє і духовне життя виходив далеко за кількісні параметри [9].

Основу кооперативних видавництв становили філії. Правління видавництв надавало їм відносну самостійність. Кожна така підструктура мала власні відділення, представництва, приватних осіб та контрагентів, користувалася правом на самостійне укладання угод із місцевими книготорговельними організаціями.

Кооперативні видавництва були товариствами підприємницького типу, організаційно й функціонально належали до кооперативних товариств, а з іншого боку, були громадськими об'єднаннями з редакційними, виробничо-господарськими і соціокультурними функціями.

Отже, на основі вищезгаданого, можна констатувати, що саме кооперативні видавництва посідали вагоме місце в друковій й поширенні різної літератури: соціально-економічної, суспільно-політичної, сільськогосподарської, художньої, книг для дітей, підручників, природничої, військової. Споживачами книжкової продукції кооперативних видавництв були найрізноманітніші соціально-професійні групи населення.

Швидкими темпами в 20—30-их роках ХХ століття розвивалось державне книговидання. Так, протягом 1921-1928 років видавництва УСРР випускали в середньому за рік 4,4-4,5 тис. назв книг і брошур загальним тиражем 36-37 млн. примірників (із них близько 80% — українською мовою, решту — мовами національних меншин України). Серед тематичного спрямування перевагу мала: політична, соціально-економічна, технічна, сільськогосподарська, наукова, медична, художня, мистецька література, підручники для всіх типів шкіл тощо. За кількістю надрукованих книг УСРР посідала в 20-их роках ХХ століття друге місце в СРСР (після РСФФР) і дев'яте місце в світі [10, 11].

В УСРР книговидання було централізоване та підпорядковане державі, й тому знаходилося під партійним контролем, на відміну від кооперативних видавництв, які самостійно визначали тематичне спрямування своїх видань.

Державні видавництва були об'єднані у Всеукраїнське державне видавництво (Держвидав). У 1922 році були засновані державні видавництва «Пролетар» і «Молодий робітник», у яких друкувалась агітаційно-пропагандистська література, а також твори українських письменників. На кінець 30-их років ХХ століття найпотужнішими державними видавництвами в Україні були «Рух» та «Книгоспілка» [10, 11].

У 1928 році в Україні видавалися 234 газети сукупним разовим тиражем 1675 тис. примірників (з них українською мовою — 117 газет, решта — російською, польською, молдавською, болгарською та іншими). У 30-их роках ХХ століття зростала кількість місцевих газет, особливо районних. У 1940 році в Україні виходили 1368 газет сукупним разовим тиражем 6452 тис. примірників (з них українською мовою — близько 80%), 254 назви журналів та періодичних видань журнального типу загальним річним тиражем 32 348 тис. примірників [10, 11].

Після війни в УРСР відновили працю більшість київських видавництв, були засновані газетні видавництва в обласних центрах. Серед тематики видань перевагу діставали офіційно-пропагандистські видання, спеціальна технічна й економічна література, а першість належала видавництву «Держполітвидав УРСР». З української літератури друкувалась переважно класичні твори, крім заборонених владою авторів, та твори офіційно визнаних українських радянських письменників.

Візьмемо для прикладу звіт начальника обласного управління у справах поліграфії та видавництв Полтавської області П.Тищенко, який повідомляє в своєму звіті про передову районну друкарню, а саме: «Першість по області завоювала Новосанжарська районна друкарня (зав. тов. Шпортко), колектив якої виконав план по випуску валової продукції на 130 % і по продуктивності праці на 122%. Переможцю присуджено перехідний Червоний прапор виконкому обласної ради депутатів трудящих» [12].

Необхідно взяти до уваги забезпечення видавничою продукцією слухачів, лекторів пропагандистського напрямку. Так, після завершення Великої Вітчизняної війни поширення набуло проведення лекцій на теми: «Комсомол у Вітчизняній війні», «Йосиф Віссаріонович Сталін — натхненник і організатор наших перемог», читання творів О.Фадєєва «Молода гвардія», Б.Польового «Повість про справжню людину» та ін. Знаходимо повідомлення про те, що керівник лекторію села Велика Обухівка Миргородського району т. Брага відзначає гостру необхідність і нестачу потрібної тематичної літератури для підготовки лекторів [13]. Крім того, популярністю користувалася «Бібліотечка агітатора», до складу якої входило 14 брошур, серед яких: «Робота агітатора з газетою», «Як підготуватися до доповіді», «Про політичну агітацію», «Як користуватися художньою літературою», «Довідник агітатора», «Агітатор і стінна преса», «Про мову агітатора», «Наочна агітація на підприємстві та в колгоспі» й ін. [14].

Контроль за видавничою продукцією з 1959 року здійснювало Управління поліграфічної промисловості та видавництв при РМ УРСР, перетворене з 1963 року в Державний комітет РМ УРСР із преси. Однією з перших акцій комітету було присвоєння привабливіших назв видавництвам, а саме: «Держлітвидав України» став «Дніпром», «Дитвидав ЦК ЛКСМУ» — «Веселкою», обласні книжково-журнальні видавництва отримали статус республіканських регіональних видавництв і назви: «Маяк» в Одесі, «Таврія» в Сімферополі, «Каменярь» у Львові, «Карпати» в Ужгороді. Видавництву АН УРСР було дано назву «Наукова думка», харківському книжково-журнальному видавництву — «Прапор», дніпропетровському — «Промінь». Видавництво «Радянський письменник» належало Спілці письменників України, видавництво «Молодь» діяло в структурі ЦК ЛКСМУ. Спеціалізований характер мали видавництва «Техніка», «Урожай», «Здоров'я», «Мистецтво», «Музична Україна». Випуск підручників було зосереджено у видавництві «Радянська школа». Книговидання здійснювалося відповідно до річних тематичних планів, які затверджувалися Державним комітетом із преси [15, с.58].

Велику роль у розгортанні ідейно-політичної роботи серед широких мас трудящих під час війни відігравала преса. Значну популярність у населення мали центральні газети «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Комсомольская правда» та ін. У 1942 році розпочали видаватися українські республіканські газети «Комуніст» (з січня 1943 року — «Радянська Україна») і «Советская Украина» (з січня 1944 року — «Правда Украины»), «Література і мистецтво» — орган спілок письменників, художників та композиторів УРСР, а також журнали «Україна», «Українська література» й «Перець». У зазначених періодичних виданнях працювали провідні літератори та діячі культури, які висвітлювали героїчну боротьбу радянських людей проти ворога, життя й трудові подвиги населення України, евакуйованого в радянський тил. Систематично друкувались повідомлення Радінформбюро, ТАРС, пропагандистські матеріали. У період Великої Вітчизняної війни ще більше зросла роль радіомовлення як засобу масової інформації та ідейно-

політичної роботи. Вже в листопаді 1941 року почали функціонувати радіостанції імені Т.Г.Шевченка у Саратові й «Радянська Україна» в Москві, а з 1943 року — пересувна радіостанція «Дніпро» у прифронтовій смузі. Зазначені радіостанції щодня інформували населення радянського тилу, а також окупованої території про найважливіші новини та події на фронтах і в цілому в країні.

Війна активізувала творчі сили української радянської літератури. Високим патріотичним пафосом, ненавистю до ворога і глибокою вірою в перемогу були сповнені поетичні, прозові, драматичні та публіцистичні твори письменників: П.Тичини «Творча сила народу», М.Рильського «Народ безсмертний», М.Бажана «Клятва», А.Малишка «Україно моя», Я.Галана «Фронт в ефірі», О.Левади «Плач полонянок», Ю.Яновського «Земля батьків» та ін.

Таким чином, зіставляючи діяльність у зазначений історичний період кооперативних і державних видавництв на ринку забезпечення вибагливих потреб споживачів книжкової продукції, необхідно врахувати те, що їхнє існування випало на час тяжких випробувань для країни, було своєрідним суспільно-політичним барометром стабільності соціальних відносин в Україні, незважаючи на їхнє протистояння на ринку книжкової продукції та ідеологічні пріоритети.

У подальшому автор продовжить дослідження цієї теми, спиняючись на таких питаннях, як роль і місце кооперативних та державних видавництв у формуванні внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції, організаційно-видавничу діяльність видавничої кооперації в контексті політики українізації й формуванні національної свідомості українського народу.

Примітки

1. Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880 — поч. 30-их рр.) / І.П.Прокопенко: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. — К., 1992. — 204 с.
2. Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності й значення (2-а половина XIX — поч. XX ст.) / А.О.Пантелеймоненко: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.04 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. — К., 1994. — 20 с.
3. Бутенко І.І. Сільськогосподарська кооперація Півдня України другої половини XIX — початку XX ст. / І.І.Бутенко: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. — Херсон, 1994. — 198 с.
4. Власенко В.М. Кредитна кооперація Лівобережної України (2-а пол. XIX ст. — поч. XX) / В.М.Власенко: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. — Х., 1998. — 232 с.
5. Дихтяр Г.А. Внутренняя торговля в дореволюционной России / Г.А.Дихтяр. — М.: Изд-во АН СССР, 1960. — 340 с.
6. Кабанов В.В. Октябрьская революция и кооперация / В.В.Кабанов. — М.: Наука, 1973. — 296 с.
7. Меркулова А.С. История потребительской кооперации: Учеб. пособие для кооп. учеб. заведений / А.С.Меркулова. — М.: Экономика, 1970. — 88 с.
8. Костик Є.П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УРСР 1922 — 1930 рр. / Є.П.Костик: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. — Черкаський нац. університет ім. Б.Хмельницького. — Черкаси, 2005. — 210 с.
9. Костик Є.П. Створення та діяльність кооперативного видавництва

- «Пролетарій» в УСРР періоду непу / Є.П.Костик // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 10. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 164-178.
10. Курносів Ю.О. Духовне життя на Україні в 20 — 30-их рр. / Ю.О.Курносів // Укр. іст. журнал. — 1990. — №1. — С. 12-28.
11. Курносів Ю.О. Суспільно-політичне життя на Україні в 20 — 30-их роках / Ю.О.Курносів // Укр. іст. журнал. — 1989. — №12. — С. 5-14.
12. Тіщенко П. Передова районна друкарня / П.Тіщенко // Зоря Полтавщини. — 1948. — 6 серпня. — С. 6.
13. За широкий розмах лекційної пропаганди: З обласної наради кращих лекторів сільських лекторіїв // Зоря Полтавщини. — 1948. — 4 липня. — С. 4.
14. Бібліотечка агітатора // Зоря Полтавщини. — 1948. — 17 серпня. — С. 4.
15. Медвідь Л.А. Історія національної освіти та педагогічної думки в Україні: Навч. посіб. / Л.А.Медвідь. — К.: Вікар, 2003. — 304 с.

Е.В.Дроздова

Книгоиздательское дело Украины довоенного и послевоенного периода: анализ деятельности кооперативных и государственных издательств

В статье предпринята попытка объективного оценивания состояния книгоиздания в Украине накануне и после окончания Великой Отечественной войны. На примере анализа выданной книжной продукции исследуется её тематическая направленность, осуществляется сравнительный анализ кооперативных и государственных издательств исследуемого периода.

Ключевые слова: государственные и кооперативные издательства, книги, книгоиздательское дело, сравнительный анализ.

O.V.Drozdova

Book Publishing activity in Ukraine of Pre-war and Post-war Periods: Analyses of Cooperative and State Publishing Houses

The author of the article makes an attempt to give objective assessment of the state of book edition in Ukraine on the eve and after the Great Patriotic War. Having analyzed the production that was published, the author gives her conclusion as to the themes of the books published and makes comparative analyses of cooperative and state Publishing Houses of the period under investigation.

Key words: cooperative and state Publishing Houses, books, publishing business, comparative analyses.

Надійшла до редакції 3 квітня 2009 року

